

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПРИРОДИ РЕГІОНУ

У статті розглядається проблема економічної природи регіону. Досліджуються різні підходи до визначення цього терміна. Наводяться основні характеристики та класифікація регіонів.

В статье рассматривается проблема экономической природы региона. Исследуются различные подходы к определению этого термина. Приводятся основные характеристики и классификация регионов

The article considers economic nature of the region. Different approaches to the definition of this term are investigated. Main characteristics of region and its classification is given.

Ключові слова: регіон, регіоналізація, глобалізація, регіоналізм, глобалізм.

Сьогоднішні міжнародні економічні відносини характеризуються двома, на перший погляд суперечливими тенденціями: глобалізацією та регіоналізацією.

Глобалізаційні процеси характерні для сучасного етапу розвитку світового господарства, мають всеохоплюючий характер і є наслідком дії нових тенденцій світового значення. Підґрунтям для цих процесів стали глибинні перетворення, які відбувалися під впливом розвитку економічних та політичних взаємовідносин між країнами. Ці взаємовідносини формують сукупність елементів глобального розвитку світового господарства. У їх формуванні беруть участь різні чинники та суб'єкти, проте визначальна роль належить транснаціональним корпораціям та державам – безпосереднім суб'єктам нових процесів. Діяльність ТНК та держав не дозволяє залишитися осторонь жодній із країн. Створюється новий тип відносин між країнами, що передбачає їх поступове залучення у світовий економічний простір.

Економічна регіоналізація, як одна з тенденцій утворення глобального економічного простору, сприяє формуванню економічних зв'язків із превалюванням наднаціональних інтересів, вирівнюванню основних характеристик міжнародних ринків, створенню умов для проведення реформ у рамках самого угруповання, взаємовідкритості економік країн-членів об'єднання. Отже, така фундаментальна категорія світоустрою, як держава, втрачає своє значення, навпаки, домінуючого значення набувають великі регіональні простори, які концентрують найбільш економічно розвинені та політично-впливові центри, на базі яких передбачається створення єдиного економічного та військово-політичного міжконтинентального блоку.

Економічна регіоналізація в умовах глобалізації стає важливим фактором для подальшого розвитку країн, причому у трансформаційній економіці України нагальним стає питання виконання послідовних заходів щодо приєднання до європейського інтеграційного об'єднання, що є основною стратегією зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) країни та умовою

реалізації її конкурентних переваг і пріоритетів шляхом встановлення балансу між цілями та показниками економічного і соціального розвитку. Це, зокрема, призведе до того, що процес інтеграції в глобальний економічний простір буде виваженим та націленим на взаємопогоджене удосконалення економічного розвитку країн.

Проблемам регіоналізації та глобалізації присвячена значна увага в дослідженнях як вітчизняних, так і іноземних вчених-економістів. Серед них варто відзначити роботи вітчизняних науковців, зокрема О.Білоруса, І.Бураковського, А.Гальчинського, Б.Губського, Д.Лук'яненка, В.Новицького, Ю.Пахомова, В.Рокочої, І.Соколенка, А.Філіпенка, В.Чужикова та ін., а також зарубіжних: Б.Баласса, О.Бейя, Ю. Борко, Ю.Ваннона, М.Згуровського, М.Іванова, В.Іноземцева, П.Кругмана, М.Максимової, Г.Мюрдаля, Дж.Най, Ю.Шишкова, П.Шуканова, М.Кітінга, Дж.Лафліна та ін.

Зважаючи на об'єктивні процеси, які зараз відбуваються в світовій економічній системі, а саме на глобалізацію та регіоналізацію, метою даної роботи є дослідження поняття «регіон» у всій його комплексності і багатогранності.

На думку професора Гьотеборзького університету (Швеція) Бйорна Хеттна (Björn Hettne), глобалізація вказує на якісне поглиблення процесу інтернаціоналізації, посилення функціонального та послаблення територіального виміру розвитку. Відповідно, вона передбачає ріст світового ринку, посилення проникнення та домінування національних економік, що в процесі втрачають свою «національність». Це означає домінування світового ринку над структурами місцевого виробництва, так само, як і зростання переважання західного типу консюмеризму. Одним зі шляхів протидії глобалізації є процес регіоналізації.

Два процеси – глобалізація та регіоналізація – розглядаються в межах більш загального процесу – глобальної структурної трансформації, результат якої залежить більше від діалектичного, ніж лінійного розвитку. Тому це не може бути легко екстрапольованим чи прогнозованим. Однак тут проявляється відносна сила соціальних сил, задіяних в ці два процеси. Вони впливають як на стабільність державної системи, так і на її дестабілізацію та, ймовірно, на майбутній світовий порядок.

Між регіоналізмом та глобалізмом існує складний взаємозв'язок. У порівнянні з регіоналізмом, що володіє значним теоретичним обґрунтуванням, глобалізм є більш недавньою концепцією в системі соціальних наук. Незалежно від того, якими є наслідки останнього – катастрофічними чи об'єднавчими, концепція глобалізму частіше використовується в більш вільному та ідеологічному сенсі.

Як відзначають багато науковців, за останнє десятиріччя проблема регіоналізації повертається назад, хоча в інших формах, ніж три десятки років тому. Таким чином, можна стверджувати, що мова йде про новий

регіоналізм. Він може розглядатися як «відповідь процесу глобалізації та соціальним вибухам, пов'язаних з ним» [6].

Як зазначає Майкл Кіттінг, регіони та регіоналізм мають давню історію в Європі. Регіони передували виникненню національних держав і сприяли оформленню державної системи, що виникала. Вони віками слугували перепорою на шляху утворення централізованої держави та розбудові нації і залишались однією зі складових державної політики. Зараз, коли національна держава знову намагається перебудуватись внаслідок глобальних процесів, зміни відносин між державою і ринком, а також європейською інтеграцією, в політичному житті знову з'являються регіони.

Центральним елементом процесу регіоналізації виступає, власне, регіон, підходи до визначення якого суттєво різняться.

Регіони, які, на думку багатьох дослідників, є найбільш важливими територіальними одиницями в ефективних демократичних процесах та соціально-економічному розвитку, стали офіційно визнаними тільки в 1950-х роках. Римська Угода, підписана в 1957 році, встановлює в своїй преамбулі мету «посилення єдності економік (держав) та забезпечення їхнього гармонійного розвитку через зменшення відмінностей, що існують поміж різними регіонами та відсталості менш вдалих».

Незважаючи на значний інтерес, який викликає регіоналізм, проблема визначення поняття «регіон» продовжує залишатись диспутивною.

Щодо самого походження терміна «регіон», то слово походить від англо-французького *regioun*, старофранцузького *region*, яке в свою чергу веде своє походження від лат. *regio*, що означає «напрямок, границя, район, країна» та від лат. *regere*, що означає «спрямовувати, керувати» [8].

Європейська Комісія, наприклад, не має єдиного визначення поняття «регіон». Воно базується на номенклатурі територіальних одиниць для статистики (*Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NTUS)*), яка складається з трьох рівнів, кожен з яких є узагальненням національних адміністративних одиниць. Метою Єврокомісії, за логікою цієї політики, є забезпечення функціонування програм, найефективнішого їх фінансування та залучення партнерів, що відповідають цілям цих програм.

За визначенням, поданим у великому тлумачному словнику сучасної української мови, регіон – це певна територіальна одиниця (район, область, зона), що вирізняється поміж інших таких же одиниць специфічними рисами (географічними, геологічними, етнографічними, економічними тощо).

Енциклопедія Британка [9] дає таке визначення поняттю «регіон» – в соціальних науках об'єднана область, що є однорідною за обраними визначальними критеріями і відмінною від сусідніх областей чи регіонів за ними. Це є інтелектуальна конструкція, створена відбором рис, доцільних для певної проблеми та вільна від рис, що її не стосуються. Регіон відмінний від області, що є зазвичай ширшою концепцією і означає частину поверхні

Землі. Границі області є довільними, встановленими, виходячи із міркувань зручності. Регіональні ж границі визначаються одноманітністю та згуртованістю частини цілого.

Загалом, множина визначень терміна „регіон“, що подаються в словниках та енциклопедіях, можна звести до наступних: великий, зазвичай продовжуваний сегмент поверхні чи простору; область; велика, невизначена частка земної поверхні; певний район чи територія; область інтересу чи діяльності; сфера; частина землі, що характеризується відмінним тваринним чи рослинним світом; область тіла, що має природні чи довільні межі.

Українські науковці Б.Данилишин, Л.Черняк, О.Горська, М.Фачевський під регіоном розуміють просторово-територіальну концентрацію галузей народного господарства, яка відрізняється від інших територіальних утворень специфічністю своїх складових елементів, що характеризуються взаємопов'язаністю, єдністю та цілісністю, і які мають комплексують властивості [3].

Майкл Кітінг та Джон Лафлін в своєму дослідженні «Політична економія регіоналізму» вважають, що регіон – це спірна територія, як територіально, так і функціонально [7]. Просторово вона існує десь між національною та місцевою і є ареною втручання дійових осіб усіх рівнів: національного, місцевого, регіонального та, на даний час, наднаціонального. Функціонально це простір, в якому взаємодіють різні типи агенцій та, оскільки часто він слабо інституціоналізований, виступає полем конкуренції між ними. Визначення регіону базуються на різноманітних ціннісних судженнях, що відображають різні концепції політичного характеру та потенціалу. Одні являють собою звичайний адміністративний поділ, що визначається через функціональні терміни. Інші розглядають себе як відображення інтересів спільноти, а деякі – як історичну націю чи рух прихистку з націоналістичними претензіями. Політичні гравці самі по собі намагаються сформулювати таке визначення регіону, що відображає їхні цінності та інтереси.

А.Г.Гранберг визначає регіон як певну територію, що відрізняється від інших територій низкою ознак і яка має деяку цілісність, взаємозв'язність елементів, що її утворюють [2].

Найбільш вдале, на нашу думку, визначення поняття «регіон» пропонується В.І.Чужиковим, який під ним розуміє відкриту ієрархічну поліструктурну систему, що базується на територіальній єдності, має подібну галузеву, соціальну та демографічну структури, сформовану спільну інфраструктуру та відповідну організаційно-управлінську різноманітну таксономічну модель. В свою чергу, як він зазначає, у сучасній регіоналістиці під таксоном розуміють низовий регіон, який разом з іншими може утворювати сукупність регіонів більш високого порядку (перш за все

за рахунок укрупнення площі, а відтак і чисельності населення). При цьому у країнах із закритою економікою вищим рівнем може бути тільки національний (держава-регіон), у відкритих країнах, як правило, формуються ще й інтеррегіональні та інтеграційні моделі територій різних рівнів [5].

Термін «регіон» має різні значення в різноманітних політичних та інституціональних контекстах. Він має зв'язки з культурою, територією і політичними та інституціональними підтекстами. Зокрема, Кітінг визначив наступні шляхи, в яких можуть існувати регіони: функціональний, культурний, адміністративний. Існують також різноманітні культурні та політичні сприйняття регіональної території відповідно до точок зору різних науковців.

Таким чином, узагальнюючи вищенаведене, можна запропонувати наступне визначення: регіон – це певний географічний простір, сформований історично внаслідок дії певного комплексу факторів, який охоплює територію однієї чи декількох держав, характеризується наявністю елементів соціального, економічного, культурного, релігійного та екологічного планів, які об'єднані в структури, і властивостями взаємопов'язаності, цілісності і єдності.

Регіони повинні бути обов'язково оцінені як відкриті системи, чиї кордони, навіть в найбільш консолідованих, можуть відрізнитися за призначеннями.

Дані територіальні утворення також є результатом політичного лідерства та конкуренції. В деяких частинах Європи територія стала важливою причиною політичних розходжень, і регіони виникли як політичні простори, що підкріплюють дебати про спільні інтереси та різний політичний устрій.

Регіони також виникли як інституції проміжного рівня уряду між державою та муніципалітетами, приймаючи при цьому найрізноманітніші форми: від повного федералізму Німеччини та Австрії до слабого адміністративного регіоналізму Італії та Франції. Результатом цього стало існування значної кількості моделей по всій Європі відповідно до різних тлумачень поняття «регіон» і до ступеня інституціоналізації регіонального уряду. В певних місцевостях, як, наприклад, Шотландії та Каталонії, економічні, культурні та політичні регіони (чи бездержавні нації) збігаються із законодавчою та адміністративною компетенціями і наділені важливими інституціями. Деякі з іспанських автономних утворень та багато німецьких земель мають набагато менше почуття політичної та культурної ідентичності, хоча і володіють відповідними інституціями. У французьких регіонах більше утискається, ніж підтримується політична і культурна ідентичність та, як і у випадку італійських регіонів, рідко встановлюється політичний простір чи первинні ознаки щодо політичних дебатів. У кількох менших державах не існує виборних регіональних влад чи, в кращому випадку, специфічних функціональних органів, відповідальних за економічний розвиток. В деяких

випадках найбільш важливим рівнем економічної, соціальної та політичної мобілізації є не регіон, а місто.

Європейський регіон має багато спільного з ЄС. Він є комплексним, фрагментарно інституціоналізованим та конкуруючим. Учасники змінюються залежно від політики, а сама розробка політики організовується через мережі, що можуть бути функціональними чи територіальними.

Як і у випадку з ЄС, існує постійна боротьба між тими, хто бачить регіон як первинну економічну одиницю, яка рухається, виходячи з мотивів конкурентного ринку, замкнутих в неомеркантилістську конкуренцію заради економічної вигоди, та тими, хто віддають перевагу сильнішим соціальним вимірам. Зазвичай, питання забезпечення економічної конкурентоспроможності є пріоритетними, ніж регіон як база соціальної солідарності. У невеликій кількості регіонів сильні регіональні уряди спроможні нав'язати гуртування спільноті місцевих учасників та визначити спільні регіональні інтереси. В інших регіонах виникли коаліції розвитку з метою просування бачення місця регіону на європейському та глобальному ринках. Ще інші регіони є політично «нічийними» землями, що виступають ареною конкуруючих політичних та соціальних інтересів, часто з різних територіальних баз.

Професор Бйорн Хеттн (Björn Hettne) пропонує виділяти три структурно різні типи регіонів: ключові регіони, периферійні регіони та, поміж ними, середні регіони [6].

Ключові регіони є політично стабільними та економічно динамічними. Вони організовуються, щоб могли краще контролювати решту світу, яка знаходиться зовні.

Середні регіони близько пов'язані з ключовими. Вони будуть віднесені до останніх, як тільки досягнуть критеріїв «ключовості», якими є економічний розвиток та політична стабільність.

Периферійні регіони є політично турбулентними й економічно стагнаційними. Відповідно вони повинні організовуватись для того, щоб гальмувати процес маргіналізації. Їхні регіональні організації є, в той же час, крихкими та неефективними. Загальна ситуація, в якій знаходяться дані територіальні утворення, робить «регіоналізм безпеки» та «регіоналізм розвитку» більш важливим, ніж створення режиму вільної торгівлі. Вони є вимушено інтравертними.

На думку Б.Хеттна, ключові регіони – це ті, які є політично спроможними, незалежно від того, чи така спроможність – форма політичної організації, чи ні. Досі тільки один з трьох ключових регіонів, а саме Європа, прагне вибудувати таку організацію. Двоє інших, Північна Америка та Східна Азія, є економічними сильними, проте потребують регіонального політичного порядку.

Структурно близькими до ключових є середні регіони, які знаходяться в

стадії підготовки, щоб перейти на вищий рівень, – це Центральна Європа, що очікувала членства у Європейському Союзі; Латинська Америка та Кариби, що перебувають в процесі становлення «північноамериканізованими»; Китай, Південно-Східна Азія та Європейський тихоокеанський регіон, Океанія (Австралія, Нова Зеландія), яка залучається японським капіталом у східно-азійський економічний простір.

На периферії, таким чином, залишаються наступні п'ять регіонів: пострадянський простір, основні частини якого зараз перебувають в процесі реінтеграції у формі Співдружності незалежних держав (СНД), вибудовуючи підґрунтя для майбутнього ключового регіону; Балкани, де країни втратили традиції співпраці, в які вони наразі залучені; Середній Схід, регіон з найбільш несформованою регіональною структурою, визнаний таким ззовні; Південна Азія, з дуже низьким рівнем регіонності (через Холодну Війну між двома головними силами); Індія, Пакистан та, насамкінець, Африка, де в багатьох країнах політичні структури, названі державними, розпалися.

Також даний дослідник вводить поняття регіональності. Зокрема, він стверджує, що периферійні регіони є такими тому, що вони стагнаційні, турбулентні та схильні до війни. Для того, щоб бути менш периферійними, вони повинні стати більш регіоналізованими, тобто підняти рівень регіональності. Під регіональністю Бйорн Хеттн має на увазі, що «регіон може бути регіоном більше чи менше» [6]. Зокрема, він виділяє п'ять рівнів регіональності:

1. Регіон як географічна одиниця, визначена більше чи менше природними фізичними бар'єрами та позначена екологічними характеристиками: «Європа від Атлантики до Уралу», «Африканський південь Сахари» чи «Індійський субконтинент». Перший рівень може розглядатися як «прото-регіон» чи «пре-регіональна зона», оскільки немає організованої спільноти. З метою подальшої регіоналізації певна територія повинна бути населена людьми, що підтримують певні види відносин. Це приводить нас до соціального виміру.

2. Регіон як соціальна система передбачає транслокальні відносини між людськими групами. Ці відносини складають комплекс безпеки, в якому складові одиниці, так само, як і їхня власна безпека, залежать одна від одної як і загальна стабільність регіональної системи. Таким чином, соціальні відносини можуть бути дуже ворожими. Регіон, як і міжнародна система, частиною якої він є, тому може бути описаний як анархічний. Класичним прикладом такого регіонального порядку є Європа ХІХ століття. На цьому низькому рівні організації баланс сил чи певний вид «концерну» є єдиною гарантією безпеки. Це дуже примітивний механізм безпеки, отже, ми можемо говорити про «примітивний» регіон.

3. Регіон як організована співпраця в будь-якій з культурних, економічних, політичних чи військовій сфер. В даному випадку регіон

визначається переліком країн, які є формальними членами регіональних організацій. За відсутності будь-якого виду організованої співпраці, концепція регіоналізму не має суттєвого значення. Цей більш організований регіон може бути названий формальним. Потрібно відрізнити від «формального» (визначеного організаційним членством) «реальний» регіон (який має бути визначений через терміни потенціалів та менш точні критерії) для того, щоб оцінити відносність та майбутній потенціал певної регіональної організації.

4. Регіон як громадянське суспільство набуває форми, коли організаційна основа сприяє та просуває соціальну комунікацію та конвергенцію цінностей через нього. Звичайно, попереднє існування спільних культурних традицій в певному регіоні є вирішально важливим у даному випадку, проте культура не започаткована раз і назавжди, а постійно створюється та змінюється. Відповідно, визначальним елементом тут є багатовимірний та добровільний якість регіональної співпраці і суспільні характеристики, що вказують на появу «регіональної анархічної спільноти», що більша за анархію, проте менша за суспільство.

5. Регіон як діючий суб'єкт з відмінною ідентичністю, дієвими можливостями, законодавством та структурою прийняття рішень. Ключовими сферами для регіональної інтервенції є вирішення конфліктів (між та особливо в межах колишніх «держав») і створення добробуту (в значеннях соціальної безпеки та регіонального балансу). Цей процес схожий на формування держав та вибудову націй, і кінцевим результатом може бути «регіон-держава», який щодо кордонів може прирівнюватися до класичних імперій, але в політичному порядку встановлює добровільну еволюцію групи колишніх національних, політичних одиниць в наднаціональну спільноту безпеки, де суверенності об'єднані заради блага всіх.

Ці п'ять рівнів можуть виражати певну еволюційну логіку, проте ідея тут не пропонувати теорію стадій, а надати основу для компаративного аналізу. Позаяк регіоналізм є політичним проектом, він може, як нації-держава, потерпіти поразку. Це означатиме, в свою чергу, периферизацію та зниження регіональності регіонів. Зміни в регіональності можуть, таким чином, означати зміни в структурній позиції відносин „центр-периферія”.

Регіони ЄС можуть бути грубо розподілені на три типи:

1. Великі урбаністичні центри послуг. Такі регіони добре функціонують в питаннях ВВП та зайнятості. 25 регіонів, найбільш сконцентрованих на послугах, мають дохід на душу населення, що на 27% вище від середнього по ЄС. З часу, коли сфера послуг стала основним джерелом зайнятості в ЄС, за останнє десятиріччя було утворено близько 12 млн. робочих місць.

2. Промислові регіони, економіка яких має тенденцію фокусуватись на містах середнього розміру, які є частиною мережі. Успіх таких регіонів часто залежить від стану промисловості, там розміщеної. В цілому, промислові

регіони функціонують успішно; 25 регіонів, в яких зайнятість в основному сконцентрована у виробничому секторі, дають дохід на душу населення 8% вище за середній по Спільноті, а рівень безробіття більш ніж на 11% нижче. З іншої сторони, певна меншість індустриальних регіонів, що підпадають під реструктуризацію, характеризуються високим рівнем безробіття, деколи з низьким рівнем ВВП на одну особу.

3. Сільські регіони з відносно високим рівнем безробіття. Такі регіони працюють відносно добре, з огляду на високий рівень безробіття, хоча можуть з'являтися проблеми в інших сферах, зокрема високий рівень еміграції. 25% всіх регіонів з високим рівнем залежності від сільського господарства (може досягати залучення 40% робочої сили) можуть досягати рівня безробіття 14,7%, що підкреслює, в свою чергу, необхідність диверсифікації.

Таким чином, провівши дослідження, ми прийшли до висновку, що регіон – це певний географічний простір, сформований історично внаслідок дії певного комплексу факторів, який охоплює територію однієї чи декількох держав, характеризується наявністю елементів соціального, економічного, культурного, релігійного та екологічного планів, які об'єднані в структури, і властивостями взаємопов'язаності, цілісності та єдності.

Регіони визначаються не тільки через призму економіки, але й культури та історії, які визначають свої кордони та форму соціальних відносин всередині них. Вони є результатом політичного лідерства та конкуренції. В деяких частинах Європи територія стала важливою причиною політичних розходжень, і регіони виникли як політичні простори, що підкріплюють дебати про спільні інтереси та різний політичний устрій.

Європейський регіон має багато спільного з ЄС. Він є комплексним, фрагментарно інституціоналізованим та конкуруючим. Учасники змінюються залежно від політики, а сама розробка політики організовується через мережі, що можуть бути функціональними чи територіальними.

Список використаних джерел:

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь. - М.: Мысль, 1983. - С. 189.
2. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики : учебник для вузов / А.Г. Гранберг. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 495 с.
3. Данилишин Б., Черняк Л., Горська О., Фащевський М. Продуктивні сили економічних районів України. – К.: ЗАТ «Нічлава», 2000. – 520 с.
4. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. З. С. Варналія. -К.: Знання України, 2005. - 498 с.
5. Чужиков В.І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: Монографія. – К.: КНЕУ, 2008. – 272 с.
6. Björn Hettne. Globalization, the New Regionalism and East Asia // Selected Papers Delivered at the United Nations University Global Seminar '96 Shonan Session, 2-6 September 1996, Hayama, Japan
7. Keating M., Loughlin J. The Political Economy of Regionalism. – London – Portland: Frank Cass, 1997. – 491 p.
8. Online Etymology Dictionary, © 2001 Douglas Harper
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.britannica.com.